

HAMMARBY-SKARPNÄCK HEMBYGDSFÖRENING

HEMBYGDSVANDRINGAR MED HAMMARBY-SKARPNÄCK HEMBYGDSFÖRENING

28 oktober 2018, Hammarby Sjöstad och Galgbacken

En hembygdsvandring av Inger Johansson och Torbjörn Hallström.

Fotograf: Lennart Elovsson

Länk till filmen i Youtube (59 minuter): https://www.youtube.com/watch?v=VqrSis_Jsgw&t=792s

Ett fyrtiotal intresserade har samlats vid spårvagnshållplatsen Luma i Hammarby Sjöstad, där Inger Johansson från Sjöstadens Hembygdsförening och Torbjörn Hallström från Skarpnäcks Hembygd välkomnar. Inger inleder med en presentation av Sjöstaden, som inte bara omfattar delen i Hammarby utan också ett område kring Hammarby sjö på Södermalm, dock inte området kring Vintertullen. Planeringen av Sjöstadens bebyggelse forcerades fram med syfte att Sverige skulle få arrangera de olympiska spelen 2004, och då kunna imponera med en nybyggd stadsdel för deltagare och arrangörer, med högt ställda krav på miljöhänsyn. Nu gick OS till Aten istället, men vi fick ändå en ny stadsdel med utpräglad betoning på miljö. Nu är siktet på att få hit sommarspelen 2026, och här inrätta en OS-by.

Torbjörn får ordet och berättar om Luma, ett industrikvarter rakt framför oss. Det byggdes 1930 av Kooperativa förbundet. Författaren Hans Björkman har i fyra stora böcker beskrivit Hammarby, dess tillkomst och utveckling. I en av böckerna finns en bild från 30-talet av Luma-komplexet, där Hammarby gård ännu fanns kvar, placerat strax väster om Luma.

Hammarby gård har anor sedan 1300-talet. Det finns många orter med det namnet i landet, och Hammarby får tolkas som ”byn vid klippan”. Redan då var det en stor gård, omgiven av bördiga marker, och i stormäns ägo. På 1500-talet var adelssläktena Oxenstierna och Bielke ägare, och även Gustav Vasa. På den tiden var vattenkvarnar väldigt attraktiva, som drivkraft för många industriella processer. En krutkvarn fanns redan vid Nacka Gård, vid Nackasjöarnas utlopp. Ett stort projekt var att dämma upp Hammarby sjö någonstans här i närheten, för att skapa ett stort vattenfall med Mälervatten borta vid Danviken.

Det ledde förstås till att vattennivån höjdes så att Hammarby gårds marker blev vattensjuka. Oxenstierna och Bielke begärde då att Gustav skulle lösa in Hammarby gård, vilket också gjordes. Gustav Vasa såg också till att verksamheten vid Helgeandshuset på Helgeandsholmen flyttades hit ut till Danviks Hospital, som alltså har anor från denna tid.

Hammarby Gård blev i det skedet en försörjningsinrättning för Danviks Hospital. Så förblev det fram till 1917, då Stockholms Stad köpte egendomen med dess vidsträckta landområden, för en fortsatt expansion av förstäderna Kring Enskede och öster därom, som påbörjats ett decennium tidigare. Hammarby gård revs 1945.

Vi förflyttar oss nu till Hammarbykanalen nedanför Luma, och Inger tar över mikrofonen. Vi ser upp mot baksidan av glödlampsfabriken Luma, en gång världens största, en sida där den ursprungliga fasadutformningen är kvar, med många mindre fönster. Vid produktionsstarten 1930 kostade en glödlampa 1.30, varför den kooperativa ambitionen var att varje hushåll skulle ha råd med åtminstone en lampa i hemmet. KF gjorde direkt en drastisk sänkning av

priset till 85 öre, vilket på alla sätt motarbetades av den internationella kartellen av företag i branschen. Tack vare att KF behärskade hela processen från råvaror, tillverkning, distribution och försäljning motstod KF blockaden. Följden blev att inom fyra år hade marknaden anpassat sig till det lägre priset och försäljningen ökade tack vare att hushållen hade råd med flera lampor i bostaden.

Hammarby sjö var ända fram till 1920-talet en insjö. Vid den tiden hade båttrafiken från Mälaren till Saltsjön genom Slussen ökat så mycket att det behövdes en alternativ passage. Resultatet blev att hela Hammarby sjö tömdes på vatten, och enorma mängder med bottensediment och avfall transporterades bort. Sjön var förr en avstjälpningsplats, bland annat från det dåvarande slakthuset vid Fredriksdal, precis nedanför Skanstull.

Samtidigt anlades Hammarbyslussen vid Skanstull, och en passage österut sprängdes fram vid Danviken. Hammarby Sjö blev en frihamn med direkt kontakt med Östersjön, och det blivande Lumaområdet blev idealiskt som industrimark med direkt tillgång till exportmarknaderna runt om i världen. Den nya hamnen omgärdades av kranar på kajerna på båda sidor, flest på Södermalmssidan. Kajerna hade räls dels för järnväg och dels för kranarna, som med sina hjulförsedda stativ stod högt över järnvägsspåren. En enda kran står kvar, vi står nu rakt under den.

En annan kran har också behållits, från den norra sidan. Den står nu på Beckholmen i skepnad av en giraff, ett verk av konstnären Tor Svae och ett populärt inslag i Stockholms inlopp från havet och samtidigt ett viktigt industriminne. Tor Svae har flera verk här i Sjöstaden, i Anders Franzéns park här finns Stockholms bästa lekpark, med flera lekskulpturer av Tor Svae. Parken har fått sitt namn av Regalskeppet Vasas upptäckare, som bodde här.

Vi har nu förflyttat oss ett stycke västerut, och Torbjörn fortsätter berättandet. Sedan hamnen öppnats här var en av de första industrietableringarna General Motors, som redan 1927 uppförde en sammansättningsfabrik för bildelar, som skeppades hit över Atlanten i stora trälådor. Få bilar från denna fabrik lär finnas kvar idag, men de trälådor, eller det virke de gjordes av, kan ännu skönjas bakom fasadfärgen hos många av de kolonistugor som man kan se här söder om söder. Bilfabriken, med en yta kring 50 000 m², anlades på en tomt som förvärvades av staden, i motsats till de flesta andra, som uppläts med tomträtt. Här jobbade cirka ettusen arbetare och 300 tjänstemän med att sätta samman bilar av märkena Chevrolet, Buick, Cadillac m fl, och även lastvagnar, i en takt av omkring tio bilar per timme. Bilarna såldes inom landet och till övriga Norden.

Som en jämförelse kan nämnas att konkurrenten Ford något år senare anlade en motsvarande sammansättningsfabrik i Frihamnen, ritad av arkitekten Uno Åhrén och idag en kulturmärkt hemvist för Stockholmsbörsen.

Under världskriget kunde inga bildelar från USA komma hit, istället producerades i fabriken spårvagnar och rälsbussar. År 1945 lades all tillverkning ner, och grossistföretag tog över lokalerna. Under 1970-talet avvecklades i huvudsak all industriell verksamhet i Hammarby Sjöstad, även den småskaliga och hantverksmässiga delen i slumområdet Lugnet, för att ge plats för den nya stadsdelen, med miljömässiga förtecken, som vi kan se idag, och som ger staden betydligt bättre ekonomisk avkastning.

Inger nämnde om de stränga miljökraven för de nya bostadshusen. Staden ställde tuffa krav på låg energianvändning, miljövänliga materialval, tekniska lösningar m m. All avfallshantering

sker i fastigheterna, inget på gatumark. I gatutrafiken är max hastighet 30 km/h, men i sopsugen färdas avfallet i 70 km/h.

Så något om vattnet. Vårt kranvatten kommer från Mälaren. Stadens första vattenreningsverk anlades vid Eriksdal strax här intill. När detta reningsverk så småningom ersattes av nyare i Norsborg och på Lovö fick de gamla reningsbassängerna nytt liv som bassängbad. På så sätt kom Eriksdalsbadet till.

Vårt avlopp leds som bekant till Henriksdals reningsverk. Det finns regler som säger vad man får spola ner i avloppet. Ändå tar avloppsreningsverket hand om 28 ton per vecka av tops, bindor och andra nämnbara och onämnbara föremål. Reningsverket producerar slam, som tas om hand via en utlastningscentral en bit härifrån, och körs till rötgasanläggningar. Denna rötgas är tillräcklig för att utgöra drivmedel för alla blåbussar i staden, och många andra bussar i söderort. Efter rötningen blir slammet till gödningsmedel för många jordbruk i mellansverige. Slutligen, avloppsvattnet har ju en temperatur av omkring 20 grader. En avsevärd energi tas om hand här i det stora energiverket härintill, där några av världens största värmepumpar sänker avloppets temperatur till fyra grader, varefter det pumpas i tunnlar en bra bit ut i skärgården. Den värme som återvinns går ut i fjärrvärmenätet, och det kylda avloppsvattnet värmeväxlas till staden nät för fjärrkyla.

Apropå miljö, Inger slår också ett slag för Plogging, en ny rörelse där Sverige gör sig känt i världen. Plogging är att vid promenader, enskilt eller i grupp, ha en kasse med sig och samla upp sådant som andra slängt. Att man då, som någon sa, gör sig till idiot är en reflektion som snabbt blivit passé.

Det finns fem broar över Skanstulls sluss. Skansbron är den äldsta av de som nu finns, den byggdes 1925, samma år som Hammarbyleden blev klar, och när den gamla Skansen från 1600-talet revs, den som gett Skanstull dess namn. Bron hade också spårvagnsspår, Åttan till Slussen, ni vet. Skanstullsbron, egentligen två broar, där spårdelen blev klar 1946 och vägdelen 1947. Spårvagnen gick då här uppe innan tunnelbanan kom. Johanneshovsbron togs i bruk 1984.

Om vi ser oss omkring bland alla vackert utformade byggnader i Sjöstaden tänker Torbjörn på bostadspriserna här. I Skarpnäck ligger priset kring 35 000 kronor per m², i Hammarby omkring 45000 och här i Sjöstaden och på Söder närmare 100 000. Nja, åtminstone 75 000 här fyller någon i. Men här kan vi se något av hur den förtätning som är på gång i Skarpnäck kommer att se ut. Alltså inte i närheten av den utformning som präglar exempelvis dagens Kärrtorp.

Nu förflyttar vi oss en bit ifrån kanalen, till den äldsta delen av det kvarvarande Hammarby industriområde. Det äldsta huset benämndes Trikåfabriken, och är nu föremål för renovering och är inklätt i säckväv. Inger berättar också om Fryshuset, en institution för ungdomar i alla åldrar, som från början höll till i en lokal närmare Danviksbron.

Nu manar Torbjörn att vi ska bege oss upp några hundra meter till Hammarbyhöjden och Galgbacken. Vi passerade Kalmgatan och står på Solandergatan, och de första husen här stod klara 1936, och är byggda i utpräglad funktionalistisk stil inspirerad av Stockholmsutställningen 1930. Kalm och Solander var två av Carl von Linnés många lärjungar som var runt i världen och samlade naturalier. Kanske detta namn tema kan kopplas till Linnés Hammarby?

Här där vi står låg stadens galgbacke, dvs avrättningsplats. Hänvisningsskylten verkar tillfälligt vara borta. Våld, krig och död är populära teman på vandringar av det här slaget, men i övrigt är svenskarnas våldsutövning mest en företeelse för deckare och TV-serier.

Av världens ungefär 200 länder har fortfarande 95 dödsstraff i straffskalan, och ett sjuttioal tillämpar det fortfarande. Den sista avrättningen i Sverige skedde 1920. Tidigare i historien fanns en avrättningsplats på höjden ovanför nuvarande Björns Trädgård, dåvarande Pelarbacken, där Torkel Knutsson togs av daga 1306. Ännu tidigare hade kung Birger avrättat sina två bröder på Helgeandsholmen på 1200-talet. Från Pelarbacken flyttades avrättningarna på 1500-talet till Stigberget, där den tidigare Sjöbefälsskolan nu är. 1688 gick flytten hit till Skansberget, som platsen hette då. Att galgen flyttades hit kan ha berott på stadens expansion ut på malmarna, och att galgen var ett tydligt inseglingsskilt för sjöfarten, som kanske inte var så lämpligt i en blivande stormaktsstad.

Torbjörn visar en bild från avrättningen av Baron Gjörtz i februari 1719, med Södermalm och stadens kyrkor i fonden. Den sista avrättningen här på galgbacken ägde rum 1862, av en gardessoldat Göthe som brutalt hade knivmördat en bodmamsell på Hornsgatan samma år. Den bevittnades av 1 400 åskådare.

Den mest berömda avrättningen här var dock den av kungamördaren i mars 1792, Anckarström. Han dömdes till förstärkt dödsstraff, vilket innebar att han utsattes för många grymheter innan han avled av ett yxhugg på schavotten här den 27 april samma år. Han pryglades på Riddarhustorget, på Hötorget och på Nytorget, inför stora åskådarskaror. Efter avrättningen styckades kroppen, och huvudet sattes på en påle. Allt detta finns utförligt beskrivet av publicisten Gjörmell, i ett brev till hans dotter.

Gjörmell blev sedan förmyndare till Anckarströms barn, eftersom de varit bekanta. Ätten Anckarström bytte efter detta namn till Löwenström, och gottgjorde sin släktings brott genom att uppföra och donera ett sjukhus med samma namn till Staden.

Yngsjömörderskan, Anna Månsdotter, avrättades i augusti 1890 i fängelset i Kristianstad, och den sist avrättade i Sverige, Alfred Ander, giljotinerades 23 november 1910 inne på Långholmens fängelse. Den sista dödsdomen avkunnades 1920 men verkställdes inte, och året efter avskaffades straffet i fredstid.

Avrättningar har aldrig varit något vardagligt. Under 14 år av 1400-talet avrättades i Stockholm 140 personer, varav 90 för tjuvnadsbrott och 50 för våldsbrott. Enklare folk hängdes medan skarprättaren anlätades i viktigare fall. Under 1800-talet hängdes cirka 10 brottslingar per år, med minskande antal år från år.

Inger avslutar vandringen med berättelsen om sista supen. Den dödsdömdes väg från Rådstugan vid Stortorget till galgbacken gick längs Götgatan, och där Göta Lejon finns nu låg en krog vid namn Hamburg. Där inne fanns ett statligt skåp där den dödsdömda fick den sista supen i livet. Glasen graverades sedan med den dömdes namn. Glasen är nu borta men skåpet finns i ett arkiv på Stadsmuseum. Krogen Hamburg revs i början av förra seklet, och dess rättigheter överfördes till nuvarande krogen Kvarnen på Tjärhovsgatan.

Inger och Torbjörn avtackades med en stor applåd.

Refererat av Hans Severinson, februari 2021